

ভাৰতবৰ্ষলৈ ইউৰোপীয়সকলৰ আগমন

মূল আলোচ্য বিষয়

- ভাৰত চৰকাৰ আইন ১৮৫৮
- ভাৰতীয় পৰিষদ আইন ১৮৬১
- কেন্দ্ৰীয় শাসন
- স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসন ৰূপায়ণত লৰ্ড ৰিপণৰ ভূমিকা
- অসামৰিক সেৱাৰ ভাৰতীয়কৰণ

প্ৰাচীন কালৰে পৰা ভাৰতবৰ্ষৰ সৈতে গ্ৰীচ, ৰোম আদি ইউৰোপীয় দেশৰ যোগাযোগ আছিল বুলি জানিব পাৰি। গ্ৰীক আৰু ৰোমান আদি ইউৰোপীয় জাতিসকলে লোহিত, পাৰস্য আৰু আফগানিস্তানৰ ভিতৰেদি থকা স্থলপথেৰে ভাৰতবৰ্ষৰ লগত বাণিজ্যিক সম্পৰ্ক চলাইছিল। খ্ৰীষ্টীয় ষষ্ঠ শতিকাৰ শেষলৈকে এই যোগাযোগ বৰ্তি আছিল। কিন্তু খ্ৰীষ্টীয় সপ্তম শতিকাৰ পৰা সাগৰীয় পথত আৰব নৌবাহিনীৰ একছত্ৰী আধিপত্য বিস্তাৰ হোৱাৰ পিছৰ পৰা ভাৰতবৰ্ষৰ সৈতে ইউৰোপীয়সকলৰ প্ৰত্যক্ষ যোগাযোগ একেবাৰে কমি আহিছিল। বিশেষকৈ খ্ৰীষ্টীয় দ্বাদশ শতিকাত দেখা দিয়া ধৰ্মযুদ্ধক কেন্দ্ৰ কৰি কনষ্টান্টিনোপল তুৰ্কী বাহিনীৰ হস্তগত (১৪৫৩ খ্ৰীষ্টাব্দ) হোৱাত, ভাৰতৰ সৈতে পাশ্চাত্যৰ দেশসমূহৰ পোনপটীয়া সম্পৰ্ক ব্যাহত হৈছিল। তুৰ্কী হস্তগত আৰব দেশৰ মাজেদি ইউৰোপীয়সকলৰ পোনপটীয়া পথ বন্ধ হৈ যোৱাত ভাৰতৰ সৈতে বিকল্প পথৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিছিল।

বাৰ্থ'ল' মিউ ডিয়াজ

জন্ম : ১৪৫০ খ্রীষ্টাব্দ,

আলগাৰ্ভে, পৰ্টুগাল

মৃত্যু : ২৯মে', ১৫০০

খ্রীষ্টাব্দ, কেপ অব গুড

হ'প, দক্ষিণ আফ্রিকা।

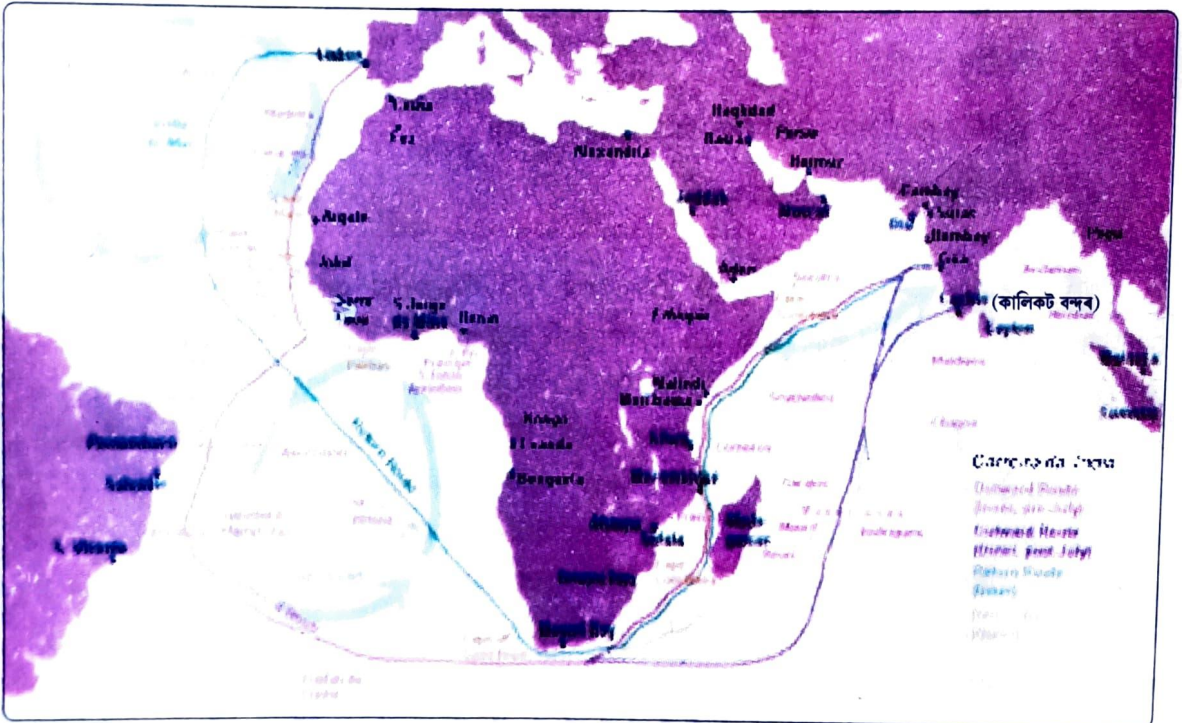
নতুন পথৰ সন্ধানৰ ক্ষেত্ৰত বাটকটীয়াৰ ভূমিকা লৈছিল পৰ্টুগীজসকলে। দুঃসাহসিক, দুৰ্দমনীয় পৰ্টুগীজ নাবিকসকলে ভাৰতৰ সৈতে নতুন নৌপথৰ আৱিষ্কাৰৰ উদ্দেশ্য লৈ অজানা সমুদ্ৰত নৌ যাত্ৰা কৰিছিল। ১৪৮৭ খ্রীষ্টাব্দত পৰ্টুগীজ নাবিক বাৰ্থ'ল' মিউ ডিয়াজে (Bartolomeu Dias) আফ্রিকা মহাদেশৰ দক্ষিণ দিশত অবস্থিত উত্তমাশা অন্তৰীপত উপস্থিত হ'ব পাৰিছিল। দুহ বছৰৰ পিছত আন এজন নাবিক ভাস্ক'-ডা-গামাই (Vasco-da-Gama) ডিয়াজক অনুসৰণ কৰি ১৪৯৮ খ্রীষ্টাব্দত দক্ষিণ ভাৰতৰ কালিকট বন্দৰত উপস্থিত হৈছিল। নতুন জলপথৰ আৱিষ্কাৰে ভাৰতৰ সৈতে পাশ্চাত্যৰ পোনপটীয়া যোগাযোগ সূচনা কৰিছিল। এক কথাত এই যোগাযোগে ভাৰত তথা সমগ্ৰ পৃথিৱীৰ ইতিহাসত এটা নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছিল।

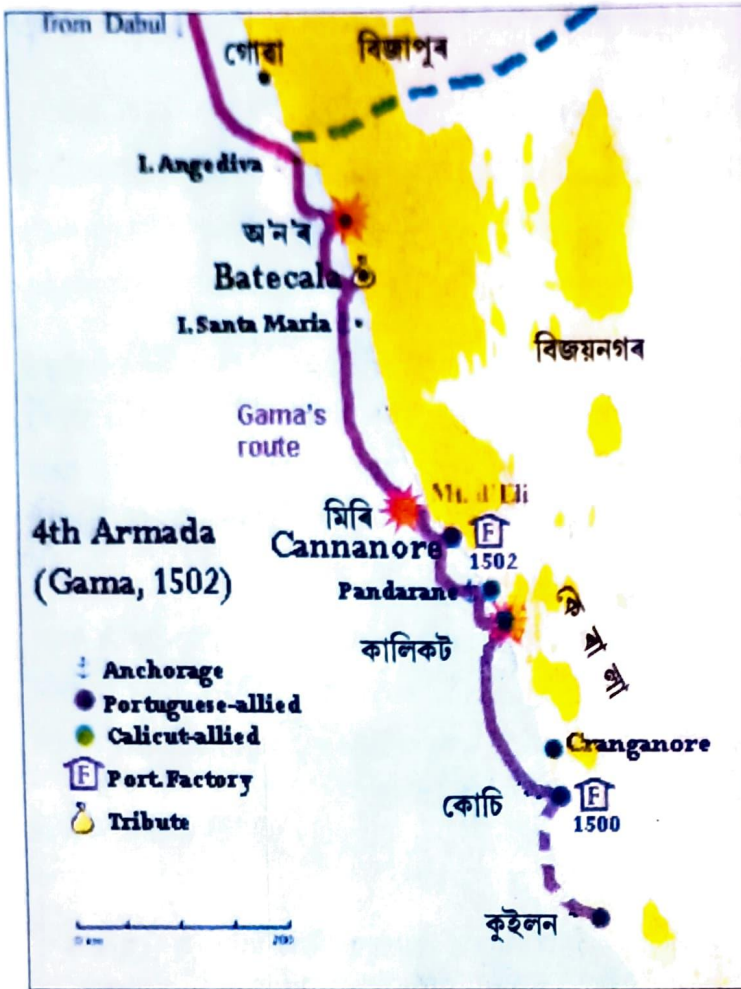
ভাস্ক'-ডা-গামা

জন্ম : ছাইনছ, পৰ্টুগাল

মৃত্যু : ২৪ ডিচেম্বৰ, ১৫২৪ খ্রীষ্টাব্দ,
কোচি।

চিত্ৰ : পৰ্টুগীজ নাবিকসকলৰ ইউৰোপ আৰু ভাৰতৰ মাজত জলপথ আৱিষ্কাৰৰ মানচিত্ৰ।

চিত্র : ভাস্ক'-ডা-গামাৰ কালিকট অভিযান

১.১ ভাৰতবৰ্ষলৈ ইংৰাজসকলৰ আগমন :

পৰ্তুগীজসকলৰ দৰে ইংৰাজ নাৱিকসকলেও নতুন সাগৰীয় পথৰ অন্বেষণত মনোযোগ দিছিল। ১৫৮০ খ্ৰীষ্টাব্দত ফাৰ্গিছ ড্ৰেক (Francis Drake) নামৰ এজন ইংৰাজ নাৱিকে জলপথেৰে পৃথিৱী প্ৰদক্ষিণ কৰিবলৈ সমৰ্থমান হৈছিল। ১৫৮২ খ্ৰীষ্টাব্দত ৰাফেল ফিট্চ (Ralph Fitch) নামৰ আন এজন নাৱিকে ভাৰত আৰু ব্ৰহ্মদেশ ভ্ৰমণ কৰি সমগ্ৰ ইংৰাজ জাতিৰ বাবে গৌৰৱ কঢ়িয়াই আনিছিল। পৰ্তুগীজ সদাগৰসকলৰ দৰে ইংৰাজ সদাগৰসকলেও ভাৰতৰ সৈতে বেহা-বেপাৰত মনোযোগ দিব বিচাৰিছিল। বাণিজ্যিক সুবিধা লাভ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ১৫৯৯ খ্ৰীষ্টাব্দত জন মিলডেন হল (John Mildenhall) নামৰ ইংৰাজ নাৱিক এজনে ইংলেণ্ডৰ ৰাণী এলিজাবেথৰ পৰা এখন অনুৰোধ-পত্ৰ লৈ পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে ভাৰত ভূমিত প্ৰৱেশ কৰিছিল।

ফাৰ্গিছ ড্ৰেক

জন্ম : টাভিষ্টক, ডেৱন,

ইংলেণ্ড

মৃত্যু : ২৭ জানুৱাৰী,

১৫৯৬ খ্ৰীষ্টাব্দ,

পানামা।

প্ৰাচ্যৰ সৈতে বেহা-বেপাৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ১৬০০ খ্ৰীষ্টাব্দত ইংৰাজ সদাগৰসকলে এটা বাণিজ্যিক প্ৰতিষ্ঠান লণ্ডনত গঠন কৰিছিল। এই প্ৰতিষ্ঠানটো ইংলিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানি নামেৰে জনাজাত হৈছিল।

WWW.Dailyassam.com

কেপ্টেইন উইলিয়াম হকিন্স

জন্ম : ১৫৮৫ খ্ৰীষ্টাব্দ

মৃত্যু : ১৬১৩ খ্ৰীষ্টাব্দ

ইংলেণ্ডৰ ৰাণী এলিজাবেথে এই কোম্পানিটোক আফ্ৰিকাৰ দক্ষিণ দিশত অৱস্থিত উত্তমাশা অন্তৰীপৰ পৰা আৰম্ভ কৰি দক্ষিণ আমেৰিকাৰ মাগালান (Magellan) প্ৰণালী পৰ্যন্ত বিশাল সাগৰীয় এলেকাত ১৫ বছৰৰ বাবে বেহা-বেপাৰ কৰাৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছিল। এই কোম্পানিটোৱে সাগৰীয় পথেৰে ভাৰতবৰ্ষত উপস্থিত হোৱাৰ আগেয়ে সুমাত্ৰা, জাভা, মালাক্কা আদি ঠাইৰ সৈতে মচলা ব্যৱসায় কৰিছিল।

১৬০৮ খ্ৰীষ্টাব্দত ইংলেণ্ডৰ ৰজা প্ৰথম জেমচে ভাৰতৰ সৈতে বেহা-বেপাৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে কেপ্টেইন উইলিয়াম হকিন্স (Hawkins) নামৰ এজন ব্ৰিটিছ সদাগৰৰ যোগেদি মোগল সম্ৰাট জাহাংগীৰলৈ (১৬০৫-১৬২৭) এখন আবেদন-পত্ৰ প্ৰেৰণ কৰিছিল। হকিন্সে তাপ্তী নদীৰ মোহনাৰে চুৰাট বন্দৰত উপস্থিত হৈছিল।

কেপ্টেইন উইলিয়াম হকিন্সে ১৬০৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ এপ্ৰিল মাহত আগ্ৰাত উপস্থিত হৈ মোগল ৰাজদৰবাৰত সম্ৰাট জাহাংগীৰক সাক্ষাৎ কৰিছিল। এয়াই আছিল ইংৰাজৰ প্ৰথম আগ্ৰাত পদাৰ্পণ।

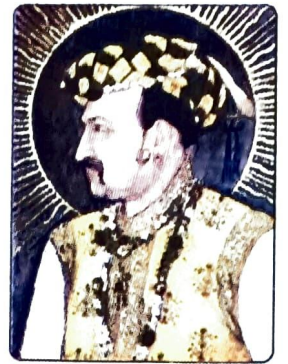

ছাৰ টমাচ ৰ'

কেপ্টেইন হকিন্সে প্ৰায় দুই বছৰ কাল মোগল সাম্ৰাজ্যত থাকি সম্ৰাটৰ পৰা বেহা-বেপাৰৰ কিছু সা-সুবিধা আদায়ৰ চেষ্টা চলাইছিল। কেপ্টেইন হকিন্সে আগবঢ়োৱা বাণিজ্য চুক্তিৰ আবেদন সম্ৰাট জাহাংগীৰে নামঞ্জুৰ কৰিছিল। ১৬১৫ খ্ৰীষ্টাব্দত ইংলেণ্ডৰ ৰজা প্ৰথম জেমছে ছাৰ টমাচ ৰ' (Sir Thomas Roe) নামৰ আন এজন ইংৰাজক পুনৰ জাহাংগীৰৰ ওচৰলৈ প্ৰেৰণ কৰিছিল। টমাচ ৰ'ৱে আজমীৰত উপস্থিত হৈ সম্ৰাটক দেখা কৰিছিল। টমাচ ৰ'ৱে কোনোধৰণৰ বাণিজ্যিক চুক্তি কৰিব পৰা নাছিল যদিও সম্ৰাট জাহাংগীৰে ইংৰাজ সদাগৰসকলক চুৰাটত বাণিজ্যিক কুঠি স্থাপনৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছিল। ইয়াৰ পিছতো ইংৰাজ সদাগৰসকলে ভাৰতৰ সৈতে বাণিজ্যিক চুক্তি কৰিবৰ প্ৰচেষ্টা চলাই থাকিল আৰু ভিন ভিন ঠাইত বাণিজ্যিক সম্প্ৰসাৰণ ঘটাবলৈও সক্ষম হৈছিল।

১৭১৫ খ্ৰীষ্টাব্দত জন ছাৰমানৰ (John Surman) নেতৃত্বত ইংৰাজ লোকৰ এটা সঁজাতী দলে মোগল সম্ৰাট ফাৰুখছিয়াৰক (১৭১৩-১৭১৯) সাক্ষাৎ কৰি পুনৰ বাণিজ্যিক চুক্তিৰ প্ৰস্তাৱ আগবঢ়াইছিল। সেই সময়ত সম্ৰাট ফাৰুখছিয়াৰ কঠিন ৰোগত ভুগি আছিল।

বোগাক্রান্ত সম্রাট ফাৰুখছিয়াৰক সঁজাতী দলটোৰ চিকিৎসক ডাঃ হেমিলটনে (Hamilton) চিকিৎসা আগবঢ়াই তেওঁৰ ব্যাধি নিৰাময় কৰিছিল। সঁজাতী দলটোৰ প্ৰতি সম্ৰাটে সদয়ৰ ভাব দেখুৱাইছিল। এই সুযোগতে সম্ৰাটৰ পৰা ইংৰাজ সদাগৰসকলে তিনিখন ফৰমান আদায় কৰে আৰু ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিয়ে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত নিৰ্বিয়ে বেহা-বেপাৰ কৰাৰ ৰাজকীয় অনুমতি লাভ কৰে। ইয়াৰ লগতে ভাৰতৰ মাটিত কোম্পানিয়ে নিজৰ ভবিষ্যৎ সুদৃঢ় কৰাৰ ফালে অগ্ৰসৰ হৈছিল।

চতুৰ্থ মোগল
সম্ৰাট জাহাংগীৰ
(১৬০৫-১৬২৭)

জন্ম : ১৫৬৯ খ্ৰীষ্টাব্দ,
ফটেহপুৰ ছিক্ৰি
মৃত্যু : ১৬২৭ খ্ৰীষ্টাব্দ,
কাশ্মীৰ।

ভাৰতবৰ্ষত থিতাপি লোৱা ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল বেহা-বেপাৰ কৰা। কিন্তু বেহা-বেপাৰক কেন্দ্ৰ কৰি গোজেই গজালি মেলি পিছলৈ কোম্পানিয়ে ৰাজ্য শাসনৰ সপোন দেখিছিল। ভাৰতীয় ৰাজন্যবৰ্গৰ মাজত ক্ৰমান্বয়ে বাঢ়ি অহা শত্ৰুতা তথা তেওঁলোকৰ দুৰ্বলতাৰ চেলু লৈ কোম্পানিয়ে ভাৰতবৰ্ষত ইংৰাজ শাসন প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰয়াস চলাইছিল।

(১৬১১ খ্ৰীষ্টাব্দত গোলকুণ্ডা ৰাজ্যৰ চুলতানৰ পৰা অনুমতি লৈ কোম্পানিয়ে মহলিপট্টমত এটা বাণিজ্য কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰিছিল।) (১৬৩৬ খ্ৰীষ্টাব্দত কোম্পানিয়ে আৰম্ভাণীৰত দ্বিতীয়টো বাণিজ্য কেন্দ্ৰ মুকলি কৰিছিল।) (১৬৩৯ খ্ৰীষ্টাব্দত চন্দ্ৰগিৰিৰ ৰজাৰ লগত চুক্তি কৰি মাদ্ৰাজৰ কাষৰীয়া ঠাই এটুকুৰালৈ আৰম্ভাণীৰ বাণিজ্য কেন্দ্ৰটো তুলি নি এই কেন্দ্ৰটোৰ নতুন নাম দিয়া হৈছিল ফৰ্ট ছেণ্ট জৰ্জ।)

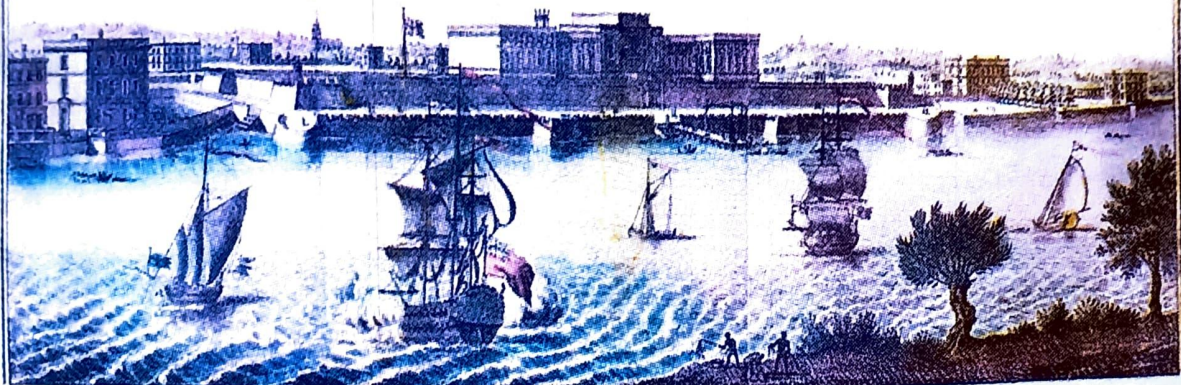
১৬৬১ খ্ৰীষ্টাব্দত ইংলেণ্ডৰ ৰজা দ্বিতীয় চাৰ্লছে (Charles II) পৰ্তুগীজ ৰাজকন্যা কেথৰিনক বিয়া কৰাই যৌতুক হিচাপে বোম্বাই (মুম্বাই) চহৰ লাভ কৰিছিল। ৰজা চাৰ্লছে ১৬৬৮ খ্ৰীষ্টাব্দত পঞ্চাশ হেজাৰ পাউণ্ড ঋণৰ বিনিময়ত বোম্বাই ইংৰাজ কোম্পানিক হস্তান্তৰ কৰিছিল।

তেতিয়াৰ পৰা বোম্বাই কোম্পানিৰ প্ৰধান কাৰ্যালয়ত পৰিণত হৈছিল। ১৬৯০ খ্ৰীষ্টাব্দত জব চাৰ্ণক (Job Charnock) নামৰ কোম্পানিৰ এজন বিষয়াই বংগৰ নবাবৰ লগত কৰা এখন চুক্তিৰ যোগেদি বছৰি বাৰশ টকাৰ খাজনাৰ বিনিময়ত কালী ঘাট (কলিকতা), সুতানুটি আৰু গোবিন্দপুৰ নামৰ তিনিখন গাঁৱৰ জমিদাৰী স্বত্ব কোম্পানিয়ে লাভ কৰি ইয়াত এটা বাণিজ্য কেন্দ্ৰ আৰম্ভ কৰিছিল। তিনিখন ঠাইৰ সমষ্টিয়েই পিছলৈ কলিকতা নগৰৰ ভেটিলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল।

ইংলেণ্ডৰ ৰজা তৃতীয় উইলিয়ামৰ সন্মানাৰ্থে কলিকতা বাণিজ্য কেন্দ্ৰটোৰ নাম 'ফৰ্ট উইলিয়াম' ৰখা হৈছিল।

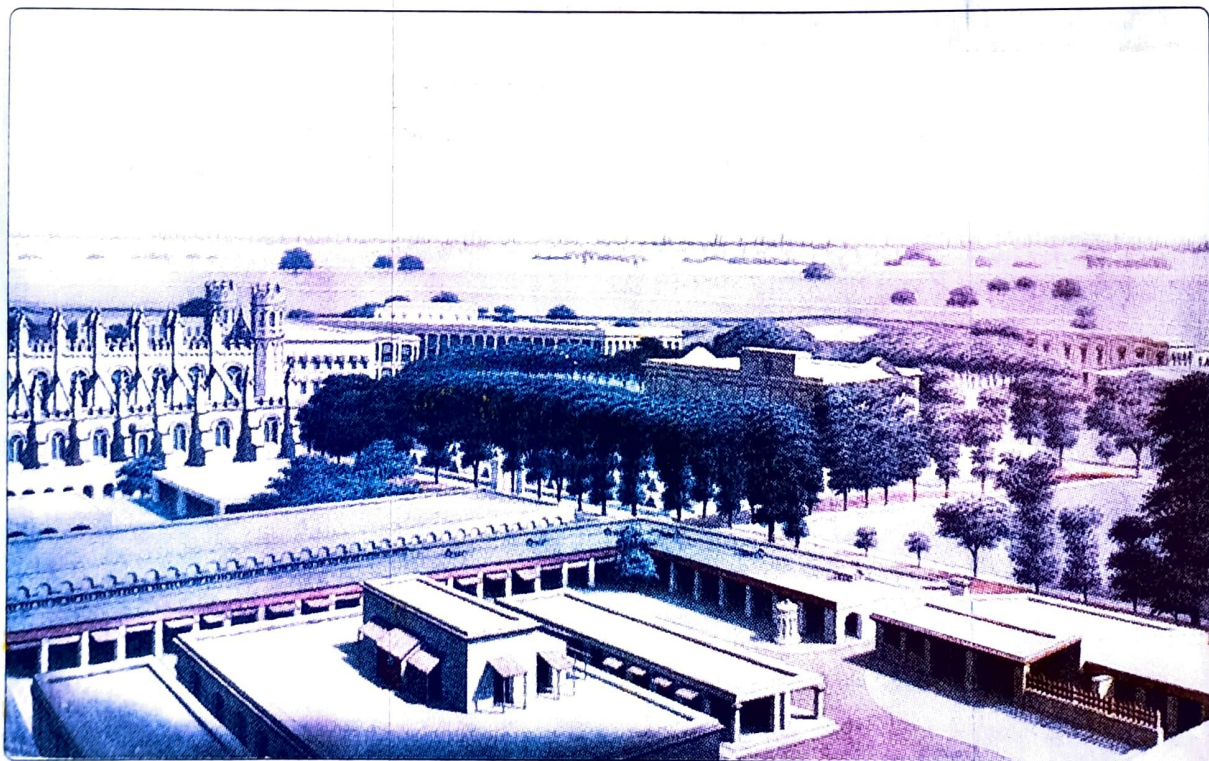
Engraved for the Universal Magazine, for J. Minton in Newgate Street.

WW.Dailyassam.com

A Perspective View of FORT WILLIAM, in the Kingdom of BENGAL, belonging to the East India Company of ENGLAND.

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ অধীনস্থ কলিকতাৰ ফৰ্ট উইলিয়াম বাণিজ্য কেন্দ্ৰ (১৭৬০)

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ অধীনস্থ কলিকতাৰ ফৰ্ট উইলিয়াম বাণিজ্য কেন্দ্ৰ (১৮২৮)

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ সাধাৰণ কৰ্মচাৰী ৰবাৰ্ট ক্লাইবে ভাৰতত ঔপনিবেশিক সাম্ৰাজ্য গঢ়ি তোলাৰ কূটনৈতিক কলা-কৌশল অতি কম দিনৰ ভিতৰতে আয়ত্ত কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ক্লাইবে নিজৰ কোম্পানিৰ স্বার্থত আনবোৰ বিদেশী ইউৰোপীয়ান কোম্পানিক ভাৰতৰ পৰা বহিষ্কাৰ কৰাৰ আঁচনি লৈছিল। তেওঁ যুদ্ধ নতুবা মিত্ৰতাৰ পাশেৰে দেশীয় ৰজাসকলক কোম্পানিৰ ফলীয়া কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলাইছিল। বংগৰ নবাব, হায়দৰাবাদৰ নিজাম, আৱাধৰ নবাব, ৰাজপুতনাৰ ৰজা আদিয়ে কোম্পানিৰ সৈতে মিত্ৰতা কৰি প্ৰত্যেকেই নিজৰ নিজৰ কৰ্তৃত্ব বিসৰ্জন দিব লগা হৈছিল।

ৰবাৰ্ট ক্লাইব

জন্ম : ২৫ ছেপ্টেম্বৰ,
১৭২৫, ইংলেণ্ড
মৃত্যু : ২২ নৱেম্বৰ,
১৭৭৪ লণ্ডন,
ইংলেণ্ড

পলাচী যুদ্ধত (১৭৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দ) বংগ, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যাৰ নবাব ছিৰাজ উদ্দৌলাক (১৭৫৬-৫৭) চল-চাতুৰিৰে পৰাস্ত কৰি ভাৰতবৰ্ষত ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যৰ লাইখুঁটা স্থাপন কৰি ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ পথ সুগম কৰি তুলিছিল।

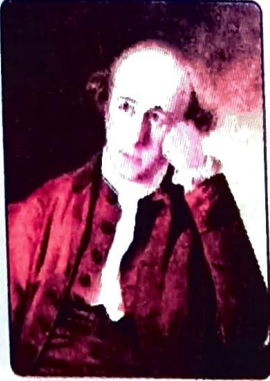
ৰবাৰ্ট ক্লাইবৰ পৰা লৰ্ড ডেলহাউচীৰ (১৮৪৮-৫৬) শাসনৰ সময়লৈকে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিয়ে কালক্ৰমত সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যবাদৰ উপনিবেশ স্থাপন কৰিছিল।

পৰাধীন ভাৰতৰ সুদীৰ্ঘ কালজুৰি ব্ৰিটিছ শাসনৰ সময়ছোৱাক দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। প্ৰথমটো হৈছে মোগল সাম্ৰাজ্যৰ পতনৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চিপাহী বিদ্ৰোহলৈকে আৰু দ্বিতীয়টো হৈছে ১৮৫৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ পৰা ১৯৪৭ খ্ৰীষ্টাব্দত ভাৰতীয়ৰ হাতত ক্ষমতা হস্তান্তৰলৈকে। প্ৰথমছোৱা সময়ত ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিয়ে ভাৰতীয় ৰাজন্যবৰ্গক ক্ষমতাচ্যুত কৰি সিঁচৰতি হৈ থকা ৰাজ্যখণ্ডসমূহক একত্ৰিত কৰি বিস্তাৰিত ভাৰত-ব্ৰিটিছ ভূ-এলেকাত কেন্দ্ৰীয় শাসনযন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। দ্বিতীয়ছোৱা সময়ত ব্ৰিটিছ ৰাজশক্তিয়ে ভাৰতবৰ্ষত ইংৰাজ শাসন সু-সংবদ্ধ কৰি ৰখাৰ স্বার্থত স্থায়ী চৰকাৰ গঠন কৰি কিছুমান জনকল্যাণমূলক ব্যৱস্থা হাতত লৈছিল। ভাৰতীয় জাতীয় আন্দোলন এইছোৱা সময়তে হৈছিল। আন্দোলনৰ পৰিণতি স্বৰূপে ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যবাদে ভাৰতৰ পৰা বিদায় ল'বলগা হৈছিল।

১.২ কোম্পানিৰ আমোল :

ৰবাৰ্ট ক্লাইবৰ দ্বিতীয়টো প্ৰশাসন (১৭৬৫-৬৭) ভাৰতত কোম্পানিৰ শাসনৰ এটা উল্লেখযোগ্য সময় আছিল। এইছোৱা সময়ত ব্ৰিটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিয়ে ৰাজশক্তি ৰূপে আইনগত স্বীকৃতি পাইছিল। মোগল সম্ৰাট ছাহ আলমে (১৭৫৯-১৮০৬) ক্লাইবৰ

লগত এলাহাবাদ চুক্তি (১৭৬৫) সম্পন্ন কৰাৰ ফলস্বৰূপে কোম্পানিয়ে বংগ, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যাৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব লাভ কৰিছিল। সম্রাটে কোম্পানিক দেৱানী অৰ্থাৎ ৰাজহ সংগ্ৰহ আৰু অসামৰিক প্ৰশাসনৰ দায়িত্ব প্ৰদানৰ যোগেদি বংগত দ্বৈতশাসন প্ৰৱৰ্তন (১৭৬৫) কৰিছিল। এই ব্যৱস্থাৰ যোগেদি এফালে কোম্পানিৰ ক্ষমতা দুগুণে বৃদ্ধি হৈছিল আৰু আনফালে সম্রাটৰ তলতীয়া নবাবগৰাকী হৈছিল নামমাত্ৰ সামৰিক প্ৰশাসক (নিজামত)।

ওৰাৰেণ হেষ্টিংছ

জন্ম : ৬ ডিচেম্বৰ,
১৭৩২, ছাৰ্চিল,
অক্সফ'ৰ্ডছায়াৰ
মৃত্যু : ২২ আগষ্ট,
১৮১৮
গ্লোছেষ্টাৰছায়াৰ

ক্লাইবৰ পৰৱৰ্তী গৱৰ্ণৰসকলেও মোগল শাসকৰ ওপৰত ৰাজনৈতিক কৰ্তৃত্ব খটুৱাবলৈ যত্নপৰ হৈছিল। ওৰাৰেণ হেষ্টিংছৰ কাৰ্যকালত (১৭৭৪-৮৫) ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানি ভাৰতৰ একমাত্ৰ শক্তিকৰূপে পৰিগণিত হৈছিল। তেওঁ মোগল সম্রাটৰ তলতীয়া নবাবসকলক স্বাধীনতা ঘোষণা কৰিবলৈ উদগনি যোগাইছিল। হেষ্টিংছে প্ৰথমবাৰৰ বাবে নিজকে মোগল সম্রাটৰ লগত সমমৰ্য্যাদাৰ দাবী তুলিছিল। পলাচী যুদ্ধৰ পিছত ভাৰতবৰ্ষত ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ শাসনৰ প্ৰথমছোৱা সময়ৰ ভিতৰত কলিকতা, বোম্বাই আৰু মাদ্ৰাজ কোম্পানিৰ ঘাই শাসন কেন্দ্ৰ হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল। কেন্দ্ৰ কেইটাৰ সৰ্বোচ্চ শাসকগৰাকীক প্ৰেছিডেণ্টৰ বিষয়বাব দিয়া হৈছিল। প্ৰেছিডেণ্টৰ তলতীয়া শাসনযন্ত্ৰটোক 'প্ৰেছিডেন্সি' নামে জনাজাত হৈছিল। ১৭৭৩ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে নিয়ন্ত্ৰণকাৰী আইন (Regulating Act)ৰ যোগেদি বংগ প্ৰেছিডেন্সিৰ গৱৰ্ণৰজনক 'গৱৰ্ণৰ জেনেৰেল' উপাধিৰে স্বীকৃতি প্ৰদান কৰি বোম্বে আৰু মাদ্ৰাজৰ গৱৰ্ণৰ দুজনক বংগৰ গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ তলতীয়া কৰিছিল। এই ব্যৱস্থাটোৰ যোগেদি সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত কেন্দ্ৰীয় শাসনৰ সূচনা হৈছিল। ১৭৮৪ খ্ৰীষ্টাব্দত পিটৰ ভাৰত আইন (Pitt's India Act, 1784) ভাৰতবৰ্ষত দুই খলপীয়া চৰকাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই আইনৰ যোগেদি কোম্পানিয়ে ভাৰতবৰ্ষ শাসন কৰিছিল; আনহাতে কোম্পানি পৰিচালিত হৈছিল বৃটেইনৰ গৃহ চৰকাৰৰ যোগেদি। ১৮৩৩ আৰু ১৮৫৩ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ সংসদে নিষিদ্ধ কৰা দুখন চনদৰ যোগেদি ব্ৰিটিছ চৰকাৰে ভাৰতবৰ্ষত কেন্দ্ৰীয় শাসন আধুনিক শক্তিশালী ৰূপত গঢ়ি তুলিছিল।

১.৩ চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সূচনা :

লৰ্ড ডেলহাউছীয়ে বিদায় গ্ৰহণ (১৮৫৬) কৰাৰ পিছত লৰ্ড কেনিঙে (১৮৫৬-৬২) গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ পদ লৈছিল।

(১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২৯ মাৰ্চ তাৰিখে ৩৪ নং দেশীয় পদাতিক বাহিনীৰ চিপাহী মংগল পাণ্ডেই বেৰেকপুৰ চিপাহী ছাউনীত ইংৰাজ বিষয়াৰ গাটলৈ গুলিবৰ্ষণ কৰি চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সূচনা কৰিছিল।)

চিত্ৰ : ১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চিপাহী বিদ্ৰোহৰ এক প্ৰতীকচিত্ৰ (উৎস : গুগল)

পাণ্ডেৰ লগতে পহৰাদাৰ ঈশ্বৰ পাণ্ডেকো দোষী সাব্যস্ত কৰি দুয়োকে প্ৰাণদণ্ডেৰে দণ্ডিত কৰাৰ ঘটনাত সমগ্ৰ উত্তৰ ভাৰতজুৰি বিদ্ৰোহে বিস্তৃতি লাভ কৰিছিল।

বিদ্ৰোহৰ কাৰণসমূহ ইয়াৰ পূৰ্বৱৰ্তী ইংৰাজ শাসকৰ তলতীয়া এশবছৰীয়া ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক পটভূমিত নিহিত হৈ আছে। ৰাজকীয় শ্ৰেণী আৰু জনগণৰ অশান্তিয়ে বিদ্ৰোহৰ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিছিল। ১৮৩৫ খ্ৰীষ্টাব্দত কোম্পানিৰ মুদ্ৰাৰ পৰা মোগল সম্ৰাটৰ নামটো আঁতৰাই দিয়া হৈছিল। একে সময়তে ৰাজকীয় পাৰ্চী ভাষাক উচ্ছেদ কৰি শাসনযন্ত্ৰত ইংৰাজী ভাষা প্ৰচলন কৰাৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে ভাৰতীয়ৰ মনত অশান্তি-অসন্তুষ্টিৰ পৰিমাণ বাঢ়ি গৈছিল। লৰ্ড ডেলহাউছীৰ প্ৰতিক্ৰিয়াশীল শাসনে সকলো ধৰ্মাৱলম্বী ভাৰতীয়ৰ মনত অশান্তিৰ পৰিমাণ দুগুণ বঢ়াই তুলিছিল। যাৰ ফলস্বৰূপে বিখ্যাত চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সূচনা হৈছিল।

মংগল পাণ্ডে

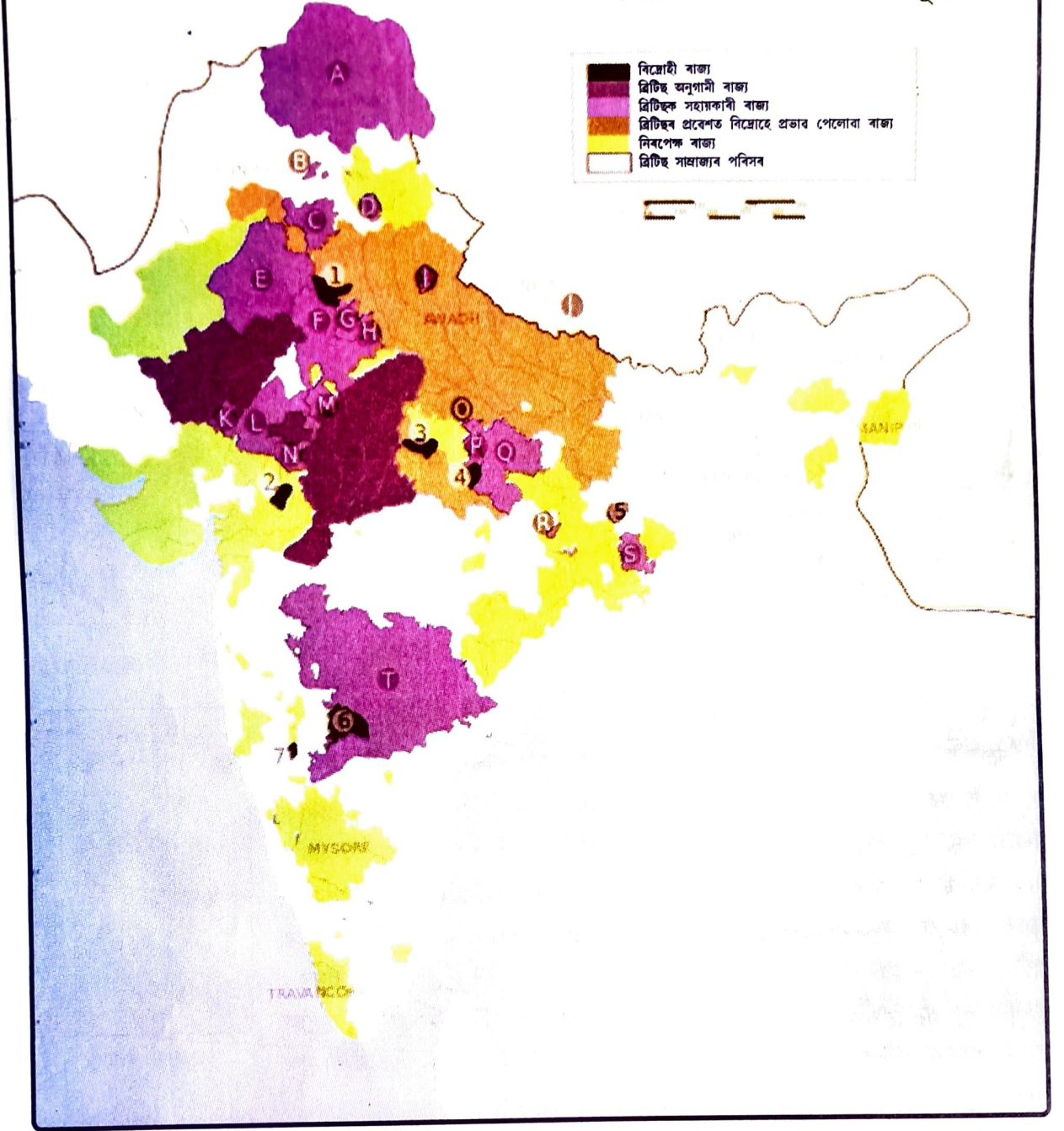

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ মুদ্ৰা

১.৪ চিপাহী বিদ্ৰোহৰ ফলাফল :

১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চিপাহী বিদ্ৰোহে ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসত এটা নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছিল। ইংৰাজ শাসকৰ বিৰুদ্ধে সংঘটিত এই বিদ্ৰোহে ভাৰত সম্বন্ধে ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ দৃষ্টিভংগীৰ বহুতো সলনি কৰিলে। ক্ষুদ্ৰ ভাৰতীয়ক সন্তুষ্ট কৰি ভাৰতত ইংৰাজ

১৮৫৭ খ্রীষ্টাব্দৰ চিপাহী বিদ্রোহৰ সময়ৰ ভাৰতৰ ৰাজ্যসমূহ

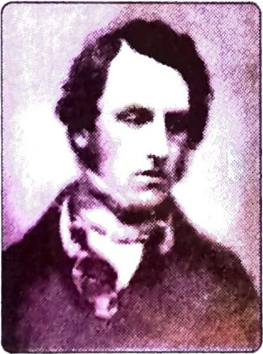

শাসন বৰ্তাই ৰখাৰ স্বাৰ্থত ব্রিটিছ চৰকাৰে ভাৰতৰ শাসন ব্যৱস্থাত কিছুমান নতুন বিধি-বিধান প্ৰৱৰ্তন কৰিবলগা হয়। বিদ্রোহীসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'ব নোৱাৰিলে যদিও তেওঁলোকৰ কাৰণেই ইংৰাজ চৰকাৰে ভাৰত শাসন ব্যৱস্থাত কিছু পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। তলত পৰিৱৰ্তনৰ কেইটামান উল্লেখযোগ্য দিশ আলোচনা কৰা হ'ল।

ভাৰত শাসনৰ সকলো দায়িত্ব ইংলেণ্ড চৰকাৰৰ হাতত ন্যস্ত কৰাৰ ফলস্বৰূপে কোম্পানিৰ আমোলত ভাৰতৰ সৈতে জড়িত হৈ থকা নিয়ন্ত্ৰণ পৰিষদ (Board of control) আৰু সঞ্চালক সভা (Court of Directors)ৰ কৰ্তৃত্বৰ অৱসান ঘটাইছিল। নতুন আইন অনুসৰি ভাৰত শাসন সম্বন্ধীয় সকলো দায়িত্ব আৰু ক্ষমতা ব্ৰিটিছ মন্ত্ৰীসভাৰ এজন সদস্যৰ হাতত অৰ্পণ কৰা হয়। ভাৰত শাসনৰ সৈতে প্ৰত্যক্ষভাৱে জড়িত হোৱা মন্ত্ৰীজনক 'ভাৰত সচিব' (Secretary of state for India) বোলা হ'ল। ভাৰত সচিবক সহায় কৰিবৰ বাবে ১৫ জনীয়া সদস্যৰে এখন পৰিষদ গঠন কৰা হয়। পৰিষদখনৰ মুঠ সদস্যৰ ৮ জন ইংৰাজ চৰকাৰৰ আৰু বাকী ৭ জন সদস্য কোম্পানিৰ ফালৰ পৰা নিৰ্বাচন কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হ'ল। পৰিষদৰ সচিবগৰাকীক পৰিষদত সভাপতিত্বৰ ক্ষমতা দি সকলো সদস্যকে ভাৰত শাসন সম্বন্ধে দিহা-পৰামৰ্শ আগবঢ়োৱাৰ দায়িত্ব অৰ্পণ কৰা হৈছিল। সচিবগৰাকীক বছৰত এবাৰকৈ ভাৰত শাসন সংক্ৰান্তীয় সকলো তথ্য-পাতি প্ৰতিবেদন আকাৰে ব্ৰিটিছ সংসদত জমা দিবৰ কাৰণে বাধ্য কৰোৱা হয়।

'ভাৰত চৰকাৰ আইন' অনুসৰি ভাৰতবৰ্ষৰ সৰ্বোচ্চ শাসনকৰ্তা হিচাপে গৱৰ্ণৰ জেনেৰেল থাকিল যদিও তেওঁক ভাইচৰয় (Viceroy) অৰ্থাৎ ৰাজপ্ৰতিনিধিৰ খিতাপ প্ৰদান কৰা হয়।

এই আইনে ভাইচৰয় আৰু প্ৰাদেশিক মুৰব্বী (গৱৰ্ণৰ)জনক নিযুক্তি দিয়াৰ ক্ষমতা ইংৰাজ চৰকাৰৰ হাতত ন্যস্ত কৰাৰ লগতে কোম্পানিৰ সামৰিক বাহিনীক ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ তলতীয়া কৰিছিল। ভাৰত সচিব আৰু ভাৰত-ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ সকলো আমোলা-কৰ্মচাৰীৰ বেতন, ভাট্টা আদি ভাৰতৰ পৰা সংগৃহীত ৰাজহৰ যোগেদি দিয়াৰ ব্যৱস্থাটো এই আইনখনত এটা বিশেষ উল্লেখযোগ্য দফা আছিল।

লৰ্ড কেনিং

(ভাৰত চৰকাৰ আইনখন বলৱৎ হোৱাৰ পিছত ১৮৫৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ১ নৱেম্বৰ তাৰিখে এলাহাবাদত এখন দৰবাৰ আয়োজন কৰি ভাইচৰয় লৰ্ড কেনিংয়ে নিজকে মহাৰাণী ভিক্টোৰিয়াৰ প্ৰতিনিধি বুলি ঘোষণা কৰি পোনপটীয়া ভাৰত শাসনৰ প্ৰথমখন ঘোষণা-পত্ৰ পাঠ কৰিছিল। এই ঘোষণাৰ মাজেদি ভাৰতীয় প্ৰজা আৰু দেশীয় শাসকৰ মনত সৃষ্টি হোৱা অশান্তি-সন্দেহ আদি আঁতৰাবলৈ বিচৰা হৈছিল। লৰ্ড কেনিংয়ে এই ঘোষণাৰ যোগেদি ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত উদাৰতা আৰু সহিষ্ণুতা, আৰ্থিক ক্ষেত্ৰত সমতা প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়াৰ লগতে স্বত্ববিলোপ নীতি পৰিহাৰ আৰু দেশীয় ৰাজন্যবৰ্গৰ প্ৰতি উদাৰ মনোভাব পোষণ কৰি ভাৰতবৰ্ষত ইংৰাজ শক্তিয়ে ভবিষ্যতে ৰাজ্য বিস্তাৰ নকৰাৰ আশ্বাস প্ৰদান কৰিছিল। বিদ্ৰোহৰ সময়ত কোম্পানি চৰকাৰক সহায় কৰা দেশীয় ৰাজন্যবৰ্গ আৰু কেইগৰাকীমান ব্ৰিটিছভক্ত ভাৰতীয় নেতাক এলাহাবাদ দৰবাৰলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰি তেওঁলোকক পুৰস্কৃত কৰা হৈছিল।

(খ) সামাজিক পৰিৱৰ্তন : ৰক্ষণশীল মনোভাবাপন্ন এচাম ক্ষুদ্ৰ ভাৰতীয় প্ৰজাই চিপাহী বিদ্ৰোহৰ প্ৰতি সমৰ্থন জনাইছিল যদিও বিদ্ৰোহৰ ব্যৰ্থতাই এইসকল সংস্কাৰ বিৰোধীৰ মনলৈ গতিশীলতা কঢ়িয়াই আনিছিল। বিদ্ৰোহৰ পৰোক্ষ ফল হিচাপে ভাৰতীয় সমাজত থকা সামন্ত্যুগীয় স্থবিৰতাৰ অৱসান ঘটিছিল আৰু আধুনিক পাশ্চাত্য সংস্কৃতিৰ প্ৰতি ভাৰতীয়সকল আকৰ্ষিত হৈছিল। এক কথাত চিপাহী বিদ্ৰোহৰ পিছত ভাৰতীয় সমাজখনত আধুনিকতাৰ সূচনা হৈছিল। আধুনিকতাৰ পৰশত নব্য শিক্ষিত এচাম ভাৰতীয়ই আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে সজাগ হৈছিল। বিদ্ৰোহী চিপাহীৰ সাহসিকতা আৰু মনোবলে তেওঁলোকক অনুপ্ৰেৰণা যোগাইছিল। বিদ্ৰোহৰ ব্যৰ্থতা নিজ চকুৰে প্ৰত্যক্ষ কৰি তেওঁলোকে ভালকৈ বুজি পাইছিল যে জনগণ সংঘবদ্ধ নোহোৱা পৰ্যন্ত জাতীয় আন্দোলন গঢ়ি তোলাটো অসম্ভৱ।

চিপাহী বিদ্ৰোহৰ পিছত, ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ প্ৰত্যক্ষ শাসনে ভাৰতীয়ৰ মনত ক্ৰমান্বয়ে একতাৰ ভাব জগাই তুলিছিল। বিভিন্ন জাতি-জনগোষ্ঠী, সম্প্ৰদায়ৰ মনত ‘আমি ভাৰতীয় জনগণ’ এনে এক চেতনা জাগ্ৰত হৈছিল। আনহাতে ভাৰতীয়সকলৰ এই ঐক্যবদ্ধ চেতনাৰ বিপৰীতে ইংৰাজ শাসকে গ্ৰহণ কৰা মূল নীতিটো আছিল ‘ভাগ কৰা আৰু শাসন কৰা’ (Divide and rule)।

চি স্ত নী য়

- ১। ব্ৰিটিছৰ ‘Divide and rule’ নীতিৰ প্ৰতিফলন
সম্প্ৰতি স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতবৰ্ষ তথা অসমতো
দেখিবলৈ পোৱা যায় নেকি?

১.৫ ইংলেণ্ডৰ ৰাণীৰ প্ৰত্যক্ষ শাসন আৰু ভাইচৰয় লৰ্ড কেনিঙৰ দ্বিতীয় কাৰ্যকাল (১৮৫৮-৬২) :

লৰ্ড কেনিঙে তেওঁৰ দ্বিতীয়টো কাৰ্যকালত (ভাইচৰয় হিচাপে) আৰ্থিক দিশটোৰ ওপৰত বিশেষ মনোযোগ দিছিল। বিদ্ৰোহে জুৰুলা কৰা আৰ্থিক অৱস্থাক সবল কৰি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁ বিত্ত বিশেষজ্ঞ জেমছ উইলছন আৰু ছেমুৱেলক ভাৰতলৈ মতাই আনি এই দিশত তেওঁলোকৰ পৰা দিহা-পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰিছিল। বিশেষজ্ঞ দুগৰাকীৰ পৰামৰ্শৰ ভিত্তিত প্ৰথমবাৰৰ বাবে পৰীক্ষামূলকভাৱে বাৰ্ষিক পাঁচশ টকা বা ততোধিক উপাৰ্জন কৰা লোকৰ ওপৰত আয়কৰ বহুৱাইছিল। আমদানিকৃত সামগ্ৰীৰ ওপৰত শতকৰা ১০ ভাগ আমদানি শুল্ক ধাৰ্য কৰিছিল। ১৮৫৯ খ্ৰীষ্টাব্দত ‘বংগ ৰাজহ’ নামৰ আইন প্ৰণয়ন কৰি চিৰস্থায়ী বন্দোৱস্তই সৃষ্টি কৰি যোৱা খেলি-মেলিৰ অৱসান ঘটাইছিল। এই আইনে ৰায়তসকলক ভূমিৰ ওপৰত নিজস্ব কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিছিল। নীল ব্যৱসায়ীসকলৰ

কবলৰ পৰা নীল খেতিয়কসকলক সুৰক্ষিত কৰিছিল। দেশত উৎপাদিত ধঁপাতৰ ওপৰত কৰ ধাৰ্য কৰিছিল।

লৰ্ড কেনিঙে শিক্ষা ব্যৱস্থাটোৰ উন্নতিৰ বাবে 'উডৰ শিক্ষা সংস্কাৰ আঁচনি' (Wood's Despatch)খন ভাৰতত প্ৰৱৰ্তন কৰি প্ৰত্যেক প্ৰদেশতে এজন সচিবৰ তলত শিক্ষা বিভাগ এটা মুকলি কৰিছিল।

লৰ্ড কেনিঙে সেনা-বাহিনীৰ ক্ষেত্ৰত কিছু সাংগঠনিক পৰিৱৰ্তন কৰিছিল। বিভিন্ন জাতি আৰু বিভিন্ন ধৰ্মাৱলম্বী সৈনিকক একগোট কৰি এটা মিশ্ৰিত ভাৰতীয় সেনা-বাহিনীৰ গোট গঠন কৰিছিল। নতুনকৈ গঠন হোৱা গোটটোত ভালেসংখ্যক ইউৰোপীয় সেনাক নিয়োগ কৰিছিল।

১৮৬১ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইন :

চিপাহী বিদ্ৰোহৰ পিছত ব্ৰিটিছ সংসদে তৈয়াৰ কৰা ভাৰত চৰকাৰ আইন (১৮৫৮)খনৰ ভিত্তিত ভাৰতবৰ্ষত গঢ়ি উঠা নতুন প্ৰশাসন যন্ত্ৰত ভাৰতীয়ক অংশগ্ৰহণ কৰাৰ অধিকাৰ দিয়া নহৈছিল। এই আইনখনত কোনো ধৰণৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক অনুষ্ঠান বা পৰিষদ গঠনৰ ব্যৱস্থা নাছিল। মহাৰাণী ভিক্টোৰিয়াৰ ঘোষণা-পত্ৰই ভাৰতীয়ৰ প্ৰতি উদাৰ দৃষ্টিভংগীৰ আশ্বাস দিছিল যদিও প্ৰকৃততে প্ৰত্যক্ষ শাসন ব্যৱস্থাত শাসক আৰু শাসিতৰ মাজৰ ব্যৱধান কমি অহা নাছিল। শিক্ষিত ভাৰতীয়সকল অসন্তুষ্ট হোৱাৰ কাৰণ উপলব্ধি কৰি ১৮৬১ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ সংসদে ভাৰতীয় পৰিষদ আইন (১৮৬১) নামৰ এখন আইন প্ৰণয়ন কৰিছিল। এই আইনখনৰ উদ্দেশ্য আছিল আধুনিক প্ৰশাসন ব্যৱস্থাটোৰ সৈতে শিক্ষিত ভাৰতীয়ক চিনাকি কৰি দিয়া।

(ক) কেন্দ্ৰীয় শাসন : ১৮৬১ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইনে কেন্দ্ৰ আৰু প্ৰদেশসমূহৰ বিধানমণ্ডল (পৰিষদ) গঠনৰ নিৰ্দেশ দিছিল। ক্ষমতা বিকেন্দ্ৰীকৰণ পদ্ধতিৰ আধাৰত কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰদেশ বিধানমণ্ডলবোৰক বিধায়িনী ক্ষমতা ভগাই দিয়া হৈছিল। এই আইনে ভাইচৰয়ক তেওঁৰ কেন্দ্ৰীয় বিধানমণ্ডলৰ সদস্যৰ সংখ্যা সৰ্বনিম্ন ছয়জনৰ পৰা সৰ্বাধিক বাৰজন পৰ্যন্ত মনোনীত কৰিবলৈ কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিছিল। মুঠ সদস্যৰ আধাসংখ্যক বেচৰকাৰী হোৱাটো বাধ্যতামূলক আছিল। বেচৰকাৰী সদস্যসকলক অতিৰিক্ত সদস্য হিচাপে বিধান মণ্ডলত স্থান দিছিল আৰু তেওঁলোকৰ কাৰ্যকাল দুবছৰীয়া আছিল। তেওঁলোক ভাৰতস্থ ইংৰাজ বা দেশীয় ব্যক্তি হ'ব লাগিছিল। কেন্দ্ৰীয় বিধানমণ্ডলত পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে স্থান পোৱা ভাৰতীয় ব্যক্তিসকল আছিল গোৱালিয়ৰ ৰাজ্যৰ ভূতপূৰ্ব মন্ত্ৰী ৰাজা বাহাদুৰ দিনাকৰ ৰাও, পাতিয়ালাৰ ৰাজা বাহাদুৰ নৰিন্দ্ৰ সিং আৰু উত্তৰ পূব

সীমান্ত প্ৰদেশৰ জমিদাৰ ৰাজ বাহাদুৰ দেউনাৰায়ণ/ ভাইচৰয়ৰ কৰ্তৃত্বৰে পৰিচালিত কেন্দ্ৰীয় বিধানমণ্ডলত প্ৰস্তাৱিত আইন আৰু সিদ্ধান্তসমূহত ভাইচৰয়ৰ পূৰ্ণ সমৰ্থন তথা আস্থা থকাৰ উপৰিও 'ভাৰত সচিব'ৰ অনুমোদন লোৱাটো বাধ্যতামূলক আছিল।

ভাৰতীয়ক পোন প্ৰথমবাৰ বিধানমণ্ডলত স্থান দি ইংৰাজ শাসকে ভাৰতীয়ৰ পৰা প্ৰত্যক্ষ সহযোগিতা আশা কৰিছিল। এক কথাত ক'বলৈ গ'লে ভাৰতীয়ক বিধানমণ্ডলৰ সদস্যৰ পদ দি ভাৰতত প্ৰতিনিধিত্বমূলক চৰকাৰ গঠনৰ সাঁচটো তৈয়াৰ কৰিছিল। অৱশ্যে উল্লিখিত প্ৰতিনিধিসকল প্ৰকৃত অৰ্থত ভাৰতীয় জনসাধাৰণৰ প্ৰতিনিধি আছিল বুলি ক'ব নোৱাৰি। তেওঁলোক আছিল উচ্চ বংশজাত আৰু সম্ভ্ৰান্ত ভূ-স্বামী শ্ৰেণীটোৰহে প্ৰতিনিধি। তথাপিহে আইনী প্ৰক্ৰিয়াৰে সৰ্বোচ্চ প্ৰশাসনত ভাৰতীয় প্ৰতিনিধিত্বৰ বুনয়াদ ৰচনা কৰি ভাৰতীয়ক বিধায়িনী ক্ষমতাত অংশ গ্ৰহণৰ ক্ষমতা দিয়াটো এটা উল্লেখযোগ্য ঘটনা বুলি ক'ব লাগিব।

এই আইনে কেন্দ্ৰীয় বিধানমণ্ডলক ৰাজহ, বিত্ত, প্ৰতিৰক্ষা বাহিনীৰ ৰক্ষণাবেক্ষণ, দেশীয় ৰাজ্য আৰু ব্ৰিটিছ-ভাৰত অধিকৃত ৰাজ্যৰ সীমাৰ সুৰক্ষা আদি বিষয়ত পৰামৰ্শ আৰু আইন তৈয়াৰ কৰাৰ ক্ষমতা দিছিল। কিন্তু একে সময়তে ভাইচৰয়গৰাকীক প্ৰয়োজন সাপেক্ষে বিধানমণ্ডলত প্ৰস্তাৱিত আইন নতুবা দিহা-পৰামৰ্শ উলংঘা কৰাৰ ক্ষমতাও দিছিল।

এই আইনে পাঁচজনীয়া সদস্যৰ এখন 'কাৰ্যবাহী পৰিষদ' গঠনৰ প্ৰস্তাৱ দিছিল। ভাৰতৰ সচিবক এই আইনে তিনিজন ব্যক্তিক 'কাৰ্যবাহী পৰিষদ'ৰ বাবে বাছনি কৰিবলৈ কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰিছিল। ভাৰতবৰ্ষত কমেও দহ বছৰ কাল চাকৰি কৰাৰ অভিজ্ঞতা থকা ব্যক্তিকেহে তেওঁ বাছনি কৰিব পাৰিছিল। বাকী দুজন সদস্যক ব্ৰিটিছ সংসদে প্ৰত্যক্ষভাৱে নিয়োগ কৰাৰ ক্ষমতা পাইছিল। তেওঁলোক দুজনৰ এজনক আইনী সদস্য আৰু আনজনক বিত্তীয় সদস্য হিচাপে কাৰ্যবাহী পৰিষদত স্থান দিয়া হৈছিল।

ভাইচৰয়ক কাৰ্যবাহী পৰিষদখন সুচাৰুৰূপে পৰিচালনা কৰাৰ সম্পূৰ্ণ কৰ্তৃত্ব দিয়া হৈছিল। ভাইচৰয় লৰ্ড কেনিঙে পোন প্ৰথমে কেন্দ্ৰীয় কাৰ্যবাহী পৰিষদৰ সদস্যসকলৰ মাজত দপ্তৰসমূহ ভগাই দি তেওঁলোকক নিজা নিজা দপ্তৰসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ অধিকাৰ দিছিল। গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়ত তেওঁলোকে ভাইচৰয়ৰ পৰা পৰামৰ্শ ল'ব লাগিছিল। কাৰ্যবাহী পৰিষদৰ সদস্যৰ মাজত দপ্তৰ বিতৰণ কৰি ভাৰতৰ শাসন ব্যৱস্থাত কেবিনেট শাসন প্ৰণালীৰ সূচনা কৰা হৈছিল।

(খ) প্ৰাদেশিক শাসন : ১৮৬১ খ্ৰীষ্টাব্দৰ আইনে কেন্দ্ৰ আৰু প্ৰদেশৰ মাজত ক্ষমতা বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ ব্যৱস্থা এটা প্ৰৱৰ্তন কৰি প্ৰাদেশিক চৰকাৰসমূহক শক্তিশালী ৰূপত গঢ়ি তুলিব বিচাৰিছিল। ১৮৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চনদে বোম্বাই আৰু মাদ্ৰাজ এই দুখন প্ৰদেশৰ প্ৰাদেশিক চৰকাৰক নিজাকৈ আইন প্ৰণয়ন কৰাৰ ক্ষমতাৰ পৰা বঞ্চিত কৰি সকলো বিলাক আইনী ক্ষমতা বংগৰ গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ হাতত ন্যস্ত কৰিছিল। কিন্তু এই ব্যৱস্থাৰ পৰিৱৰ্তন

ঘটাবলৈ ১৮৬১ খ্রীষ্টাব্দৰ আইনে বোম্বাই আৰু মাদ্ৰাজৰ গৱৰ্ণৰ দুগৰাকীক সৰ্বনিম্ন চাৰিজন আৰু সৰ্বোচ্চ আঠজন মনোনীত সদস্যৰে বিধান পৰিষদ (মণ্ডল) গঠনৰ অনুমতি দিছিল। মনোনীত সদস্যসকলৰ আধা অংশ বেচৰকাৰী সদস্য হ'ব লাগিছিল আৰু তেওঁলোকৰ কাৰ্যকাল দুই বছৰ ধৰ্য কৰিছিল।

১৮৬১ খ্রীষ্টাব্দৰ আইনে বংগ প্ৰদেশ, উত্তৰ-পশ্চিম সীমান্ত প্ৰদেশ আৰু পঞ্জাবত বিধান পৰিষদ গঠনৰ নিৰ্দেশ জাৰি কৰিছিল। এই নিৰ্দেশৰ ভিত্তিত ১৮৬২ খ্রীষ্টাব্দত বংগ আৰু ১৮৯৮ খ্রীষ্টাব্দত পঞ্জাবত বিধান পৰিষদ গঠন কৰা হৈছিল।

১৮৬১ খ্রীষ্টাব্দৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইনখনক এখন ক্ৰটিছীন আইন বুলিও ক'ব নোৱাৰি। এইখন আইনে নৱগঠিত প্ৰাদেশিক বিধান পৰিষদসমূহক নিজাকৈ কিছু আইনী ক্ষমতা দিছিল যদিও প্ৰকৃতপক্ষে এই ক্ষমতা আছিল কেৱল নামমাত্ৰহে। অথচ একেখন আইনেই বংগৰ গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলক অপৰিসীম ক্ষমতাৰ অধিকাৰী কৰিছিল। ফলস্বৰূপে প্ৰাদেশিক পৰিষদসমূহৰ আইনী ক্ষমতা বহুক্ষেত্ৰত সংকুচিত হৈছিল। উল্লেখ্য যে প্ৰাদেশিক পৰিষদ আৰু কেন্দ্ৰীয় পৰিষদে তৈয়াৰ কৰা আইনসমূহত বংগৰ গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ অনুমোদন বাধ্যতামূলক আছিল। গৱৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ হাতত নিজাকৈ অধ্যাদেশ জাৰি কৰিব পৰা ক্ষমতা দিয়া হৈছিল। তেওঁ পৰিষদৰ সৈতে কোনো সম্পৰ্ক নকৰাকৈ যিকোনো ধৰণৰ ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰিছিল। অৱশ্যে আসোঁৱাহ থাকিলেও ১৮৬১ খ্রীষ্টাব্দৰ আইনখন এই কাৰণেই স্মৰণীয় যে ইয়াৰ যোগেদি প্ৰদেশ প্ৰশাসনে বিধানমণ্ডলত প্ৰৱেশ কৰাৰ অনুমতি পাইছিল।

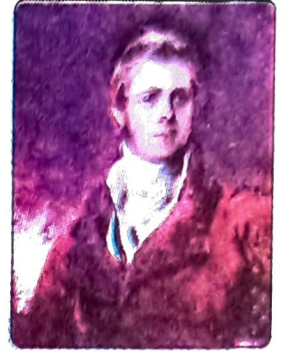
ভাৰতবৰ্ষৰ আধুনিক প্ৰশাসনৰ ইতিহাসত প্ৰথমবাৰৰ বাবে দেশীয় প্ৰতিনিধিৰ অন্তৰ্ভুক্তিৰ শুভাৰম্ভ ১৮৬১ খ্রীষ্টাব্দৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইনৰ যোগেদি হৈছিল।

১.৬ স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসন :

ভাইচৰয় লৰ্ড মেয়'ৰ কাৰ্যকাল (১৮৬৯-৭২)ত গ্ৰহণ কৰা 'বিত্তীয় বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰস্তাবে' ভাৰতবৰ্ষত স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসন ব্যৱস্থাৰ বাট মুকলি কৰিছিল। ১৮৭০ খ্রীষ্টাব্দৰ ১৪ ডিচেম্বৰ তাৰিখৰ পৰা কাৰ্যকৰী হোৱা বিত্তীয় বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰস্তাৱৰ যোগেদি শিক্ষা, স্বাস্থ্য, পঞ্জীয়ন, জেল, পুলিচ আদি বিভাগৰ দায়িত্ব প্ৰদেশ বিলাকক দিয়া হৈছিল। উক্ত বিভাগসমূহৰ ভিতৰুৱা প্ৰাদেশিক কামৰ বাবে কেন্দ্ৰৰ পৰা নিৰ্দিষ্ট পৰিমাণৰ অৰ্থৰ যোগান ধৰাৰ নিয়ম কৰা হয়। কেন্দ্ৰৰ নিৰ্দেশৰ ভিত্তিত প্ৰাদেশিক চৰকাৰেও বিভাগ পৰিচালনাৰ নামত স্থানীয় কৰ-কাটলৰ যোগেদি পুঁজি সংগ্ৰহ কৰিব লগা হয়।

মেয়'ৰ বিত্তীয় বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰস্তাৱৰ আঁত ধৰি লৰ্ড ৰিপণে (১৮৮০-৮৪) ভাৰতবৰ্ষত স্বায়ত্ত শাসনৰ ভেঁটিটো নিৰ্মাণ কৰিছিল।

লৰ্ড ৰিপণে কেইটামান বিশেষ উদ্দেশ্য আগত ৰাখি স্বায়ত্ত শাসন ব্যৱস্থাৰ পোষকতা কৰিছিল। তেওঁ স্থানীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাত এনে এক পৰিৱৰ্তনৰ পোষকতা কৰিছিল য'ত প্ৰশাসনীয় দক্ষতা বৃদ্ধিৰ লগতে স্থানীয় শাসনক ৰাজনৈতিক শিক্ষাৰ এক মাধ্যম হিচাপেও গ্ৰহণ কৰাৰ সুবিধা থাকে। লৰ্ড ৰিপণে তেওঁৰ কাৰ্যকালত গণতান্ত্ৰিক আদৰ্শৰ দ্বাৰা অনুপ্রাণিত এনে এচাম ভাৰতীয়ক লগ পাইছিল যিসকলে প্ৰশাসনীয় দক্ষতা আহৰণ কৰাৰ কাৰণে প্ৰথমতে স্থানীয় প্ৰশাসনত অংশগ্ৰহণ কৰাৰ প্ৰয়োজন আছিল। ভাৰতীয়ৰ মাজত শিক্ষা বিস্তাৰ আৰু ভাৰতীয়ক আধুনিক প্ৰশাসনৰ লগত চিনাকি কৰি দিয়াৰ লগতে সমাজৰ বুদ্ধিমান ব্যক্তিসকলক তেওঁলোকৰ প্ৰাথমিক কাম বিলাক তেওঁলোকৰ হতুৱাই সম্পন্ন কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এই উদ্দেশ্যটো আগত ৰাখিয়েই প্ৰস্তাৱিত নিকায়সমূহত নিৰ্বাচিত সদস্যৰ নিযুক্তিৰে প্ৰশাসনৰ গোট বিলাকক কেন্দ্ৰীয় শাসনৰ পৰা মুক্ত কৰি ৰখাটো বিচাৰিছিল।

লৰ্ড ৰিপণ

লৰ্ড ৰিপণে ১৮৮২ খ্ৰীষ্টাব্দত ঐতিহাসিক প্ৰস্তাৱ মৰ্মে প্ৰত্যেকটো মহকুমাত একোখনকৈ লোকেল ব'ৰ্ড (আঞ্চলিক পৰিষদ) গঠন কৰে। প্ৰয়োজন অনুসৰি প্ৰত্যেকখন লোকেল ব'ৰ্ডৰ অধীনত থকা গ্ৰামাঞ্চলৰ লাটসমূহত একোখনকৈ প্ৰাথমিক ব'ৰ্ড গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰাখিছিল। লোকেল ব'ৰ্ডৰ অধিকাংশ সদস্যক নিৰ্বাচন কৰি অনাৰ লগতে সদস্যসকলৰ মাজৰ পৰা এজন বেচৰকাৰী ব্যক্তিক সভাপতি হিচাপে বাছনি কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল।

লৰ্ড ৰিপণে স্বায়ত্ত শাসনৰ প্ৰস্তাৱসমূহ সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষতে কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছিল। তেওঁৰ এই নিৰ্দেশসমূহ প্ৰদেশসমূহৰ মুখ্য শাসনকৰ্তাসকলে দুই ধৰণেৰে কাৰ্যকৰী কৰিছিল। কিছুমান প্ৰদেশত জিলা পৰ্যায়ত আৰু কিছুমান প্ৰদেশত মহকুমা পৰ্যায়ত লোকেল ব'ৰ্ডসমূহ গঠন কৰিছিল। উল্লেখ্য যে অসমত মহকুমা পৰ্যায়ত লোকেল ব'ৰ্ডসমূহ গঠন হৈছিল।

গ্ৰামাঞ্চলৰ দৰে নগৰাঞ্চলসমূহো স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসনৰ তলতীয়া হৈছিল। ১৮৮২ খ্ৰীষ্টাব্দৰ স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসনৰ প্ৰস্তাৱ মৰ্মে নগৰীয়া এলেকাসমূহত নগৰপালিকা আৰু পৌৰসভা গঠন হৈছিল। পৌৰসভা আৰু নগৰপালিকাৰ নিকায়সমূহৰ শতকৰা ৭৫ জন সদস্যক নিৰ্বাচনৰ যোগেদি বাছনি কৰি লোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। আনকি নগৰীয়া অঞ্চলৰ এই নিকায়সমূহৰ সভাপতিগৰাকীক প্ৰয়োজনবোধে নিৰ্বাচন কৰিব পৰা গৈছিল।

ভাৰত সচিবে লৰ্ড ৰিপণৰ কেইবাটাও স্বায়ত্ত শাসন সম্পৰ্কীয় গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰস্তাৱ নাকচ কৰিছিল। বিশেষকৈ লোকেল ব'ৰ্ডসমূহত নিৰ্বাচিত সদস্যৰ সংখ্যা বৃদ্ধি আৰু বে-

চৰকাৰী সদস্যক সভাপতিৰ পদ দিয়াৰ বাবে ৰিপণে আগবঢ়োৱা প্ৰস্তাৱ ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰে সমৰ্থন কৰা নাছিল। ১৮৮৫ খ্ৰীষ্টাব্দৰ স্বায়ত্ত শাসন আইনখনে জিলা উপায়ুক্তসকলকহে লোকেল ব'ৰ্ডৰ সভাপতিত্ব কৰাৰ ক্ষমতা দিছিল। লৰ্ড ৰিপণে স্বায়ত্ত শাসনৰ সংস্থাবোৰ জনসাধাৰণৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ হাতত অৰ্পণ কৰাটো এটা নীতি হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল। কিন্তু ঔপনিবেশিক মনোবৃত্তিৰ ইংৰাজ চৰকাৰে ৰিপণৰ উদ্দেশ্য সম্পূৰ্ণৰূপে কাৰ্যকৰী কৰাত বাধা প্ৰদান কৰিছিল।

ৰিপণৰ বাস্তৱধৰ্মী চিন্তা-ধাৰাই ভাৰতীয় প্ৰশাসনলৈ এটা নতুন বাৰ্তা কঢ়িয়াই আনিছিল, কাৰণ তেওঁ পোন প্ৰথমবাৰৰ বাবে স্থানীয় শাসন ব্যৱস্থাক গণতান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰ মাজলৈ টানি আনিছিল।

লৰ্ড ৰিপণৰ এই সংস্কাৰ ভাৰতীয় স্থানীয় শাসনৰ বুৰঞ্জীৰ এক স্মৰণীয় অধ্যায়।

১.৭ অসামৰিক সেৱাৰ ভাৰতীয়কৰণ :

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ শাসন কালত ভাৰতবৰ্ষৰ লোকসেৱাৰ পদবিসমূহ কেৱল ইংৰাজ লোকৰ দ্বাৰাহে পূৰণ কৰা হৈছিল। ভাৰত চৰকাৰ পৰিচালনাৰ দায়িত্ব ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ হাতলৈ (১৮৫৮ খ্ৰীষ্টাব্দ) যোৱাৰ পিছত ভাৰতীয় শিক্ষিতসকলেও লোকসেৱাৰ পদবিত দেশীয় ব্যক্তিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ বাবে আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিছিল। শিক্ষিত ভাৰতীয়ৰ মনত গঢ়ি উঠা এনে প্ৰবণতাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ঊনবিংশ শতিকাৰ সত্তৰৰ দশকৰ পৰা ভাৰতীয়সকলকো লোকসেৱাৰ পদবিত নিযুক্তি দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল।

১৭৯৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ নিয়ন্ত্ৰণকাৰী আইন (Regulating Act 1793) অনুসৰি ভাৰত প্ৰশাসনৰ উচ্চ পদবিসমূহ কোম্পানিৰ অংগীকাৰবদ্ধ (Covenanted Service) কৰ্মচাৰীৰ বাবেহে সংৰক্ষিত কৰি ৰখাৰ নিয়ম বলৱৎ কৰা হৈছিল। ব্যক্তিগত ব্যৱসায় আৰু কোনো ধৰণৰ উপহাৰ গ্ৰহণ নকৰাৰ লিখিত প্ৰতিশ্ৰুতি হিচাপে তেওঁলোকে অংগীকাৰ-পত্ৰত স্বাক্ষৰ কৰিব লগা হৈছিল। তদানীন্তন গৱৰ্ণৰ জেনেৰেল লৰ্ড কৰ্ণৱালিচে (১৭৮৬-৯৩) ভাৰতীয়ক প্ৰশাসনৰ বিষয়বাব নিদিয়াৰ সপক্ষে ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰৰ ওচৰত যুক্তি দাঙি ধৰিছিল। তেওঁৰ যুক্তিটো আছিল যে ভাৰতীয়সকল আধুনিক প্ৰশাসনৰ সৈতে একেবাৰে অভ্যস্ত নহয় আৰু ভাৰতীয়ৰ হাতত শাসনৰ দায়িত্ব জাপি দিলে সেই প্ৰশাসন ইংৰাজৰ স্বার্থৰ বিপৰীতে পৰিচালিত হ'ব। কিন্তু উদাৰচিন্তীয়া ইংৰাজ চিন্তাবিদ ছাৰ থমাছ মনৰো আৰু ছাৰ জন মেলকমে কৰ্ণৱালিচৰ এই যুক্তি মানি লোৱা নাছিল।

১৮৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চনদে ভাৰতীয় লোকক শাসনৰ উচ্চ পদবিত মকৰল কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সন্মতি জনাইছিল। আইনখনে ভাৰতীয়ক লোকসেৱাৰ পদবিত নিযুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত

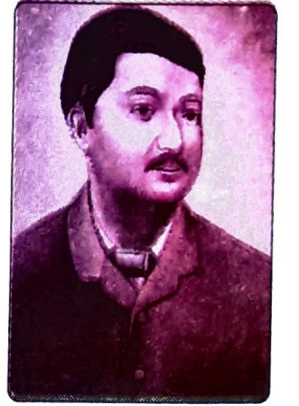
অৰ্হতা নিৰ্ধাৰণৰ ব্যৱস্থা ল'বলৈ নিৰ্দেশ দিছিল। কোম্পানিৰ ডাইৰেক্টৰসকলৰ বিৰোধিতাৰ কাৰণেই সেইটো সম্ভৱ হৈ উঠা নাছিল। অৱশ্যে, এই আইনখনে ভাৰতীয়সকলৰ প্ৰতি আগবঢ়োৱা উদাৰ মনোভাবক ইংৰাজ শাসকসকলে সম্পূৰ্ণ অবজ্ঞা কৰিব পৰা নাছিল। ১৮৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দত ডেপুটি মেজিষ্ট্ৰেট আৰু ১৮৪৩ খ্ৰীষ্টাব্দত ডেপুটি কালেক্টৰ নামৰ দুটা পদবিৰ সৃষ্টি কৰি দুয়োটা পদবিৰ বাবে ভাৰতীয় ব্যক্তি উপযুক্ত হ'ব বুলি জানিবলৈ দিছিল।

১৮৫৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চনতে লোকসেৱাৰ বাবে প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ বাবে নিৰ্দেশ দিছিল। ভাৰতীয় লোককো এই পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱাৰ বাবে অনুমতি দিছিল। কিন্তু এই পৰীক্ষা ইংলেণ্ডত অনুষ্ঠিত হোৱা বাবে অতি সামান্যসংখ্যক ভাৰতীয়ইহে ইয়াত অৱতীৰ্ণ হ'ব পাৰিছিল। ১৮৫৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ মহাৰাণীৰ ঘোষণা-পত্ৰই দেশীয় লোককো নিৰপেক্ষভাৱে লোকসেৱাৰ পদবিত নিয়োগ কৰাৰ আশ্বাস দিছিল। এই আশ্বাসৰ ভিত্তিত ভাৰত সচিব এখন কমিটি গঠন কৰি দিছিল। কমিটিয়ে ভাৰতীয় লোকসেৱাৰ বাবে প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা ভাৰতত অনুষ্ঠিত কৰাৰ উপদেশ দিছিল। কিন্তু ১৮৬২ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চিভিল ছাৰ্ভিচ আইনত সন্নিবিষ্ট ধাৰা অনুযায়ী লোকসেৱাৰ পদবি অংগীকাৰবদ্ধ ইংৰাজ ব্যক্তিৰ বাবে সংৰক্ষিত হৈ থকাৰ বাবে কমিটিৰ এই উপদেশ কাৰ্যকৰী কৰা নাছিল।

১৮৬৫ খ্ৰীষ্টাব্দলৈকে লোকসেৱা পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱা পৰীক্ষাৰ্থীৰ সৰ্বোচ্চ বয়সৰ সীমা আছিল ২২ বছৰ। কিন্তু ১৮৬৬ খ্ৰীষ্টাব্দত এই সৰ্বোচ্চ বয়সৰ সীমা ২১ বছৰ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে অতি কমসংখ্যক ভাৰতীয়ইহে এই পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হ'ব পাৰিছিল। ১৮৬৪ খ্ৰীষ্টাব্দত প্ৰথমজন ভাৰতীয় ব্যক্তি সত্যেন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰে ভাৰতীয় লোকসেৱাৰ পদবি লাভ কৰিব পাৰিছিল। ১৮৭১ খ্ৰীষ্টাব্দত তিনিজন ভাৰতীয় ক্ৰমে সুৰেন্দ্ৰ নাথ বন্দোপাধ্যায়, ৰমেশ চন্দ্ৰ দত্ত আৰু বিহাৰী লাল গুপ্তই এই পৰীক্ষাত কৃতকাৰ্য হৈছিল। ১৮৭২ খ্ৰীষ্টাব্দত শ্ৰীপদ বাবাজী ঠাকুৰ, আৰু আনন্দৰাম বৰুৱাই এই পৰীক্ষাত কৃতকাৰ্যতা লাভ কৰিছিল।

ডাইচৰয় লৰ্ড লিটনৰ কাৰ্যকালত (১৮৭৬-৮০) ভাৰতীয় লোকসেৱাৰ পৰীক্ষাৰ্থীৰ বয়স ২১ বছৰৰ পৰা ১৯ বছৰলৈ হ্ৰাস কৰিছিল। ইতিমধ্যে ৰাজহুৱা জীৱনৰ পাতনি মেলা সুৰেন্দ্ৰ নাথ বন্দোপাধ্যায়ে ইয়াৰ বিৰুদ্ধে এটা তীব্ৰ জনজাগৰণ গঢ়ি তুলিছিল। লোকসেৱা পৰীক্ষাৰ্থীৰ বয়সৰ সীমা সম্বন্ধে ভাৰতীয়ৰ মতামত জনাবলৈ বন্দোপাধ্যায়ে লালমোহন ঘোষ নামৰ এজন আইনবিদক ইংলেণ্ডলৈ পঠাইছিল। ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰে ঘোষৰ যুক্তি মানি লৈ ভাৰতীয় লোকসেৱাত পৰীক্ষাৰ্থীৰ বয়স পুনৰ ২২ বছৰ কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল।

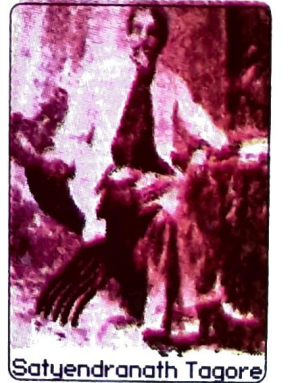
লৰ্ড লিটনৰ কাৰ্যকালত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে ভাৰতীয় লোকসেৱা সম্বন্ধীয় এখন বিধি তৈয়াৰ কৰিছিল। এই বিধি অনুসৰি যি এক ষষ্ঠাংশ লোকসেৱাৰ পদবি অংগীকাৰবদ্ধ ইংৰাজ ব্যক্তিৰ কাৰণে সংৰক্ষিত আছিল সেই পদবিসমূহ স্থানীয় চৰকাৰৰ মনোনীত

আনন্দৰাম বৰুৱা

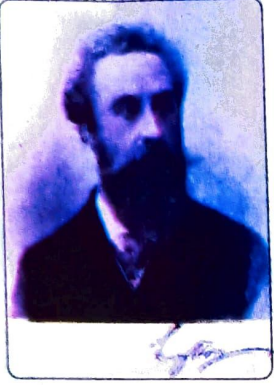
জন্ম : ১৮৫০ খ্ৰীষ্টাব্দ,
উত্তৰ গুৱাহাটী
মৃত্যু : জানুৱাৰী, ১৮৮৯

অসমৰ প্ৰথম আৰু ভাৰতৰ
ষষ্ঠ ভাৰতীয় লোকসেৱা
(আই চি এছ) পদবি লাভ
কৰোঁতা (১৮৭২)। অসমৰ
প্ৰথম স্নাতক।

সত্যেন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰ

ভাৰতৰ প্ৰথম ভাৰতীয়
লোকসেৱা (আই চি এছ)
পদবি লাভ কৰোঁতা
(১৮৬৪)

লৰ্ড লিটন

ভাৰতীয় লোকৰ দ্বাৰা পূৰণ কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰে ভাৰত সচিব আৰু ভাইচৰয়ৰ অনুমতি সাপেক্ষে এই পদবিসমূহত ভাৰতীয়ক নিযুক্তি দিয়াৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। ভাইচৰয় লৰ্ড লিটনে নিজাকৈ পদবিসমূহৰ বাবে উচ্চবংশজাত ভাৰতীয় ব্যক্তিক বাছনি কৰাৰ নিৰ্দেশ দিছিল। কিন্তু উচ্চ শ্ৰেণীভুক্ত ভাৰতীয়ক আকৰ্ষণ কৰিব নোৱাৰাত গোটেই ব্যৱস্থাটো কাৰ্যকৰী কৰিব পৰা নাছিল।

ভাৰতীয় জাতীয় কংগ্ৰেছে জন্মলগ্নৰে পৰা লোকসেৱাৰ পৰীক্ষাসমূহ ইংলেণ্ড আৰু ভাৰতত একেলগে অনুষ্ঠিত কৰিবলৈ দাবী জনাই আহিছিল। ভাইচৰয় লৰ্ড ডাফৰিনে (১৮৮৪-৮৮) গোটেই বিষয়টো বিবেচনা কৰিবলৈ ১৮৮৬ খ্ৰীষ্টাব্দত পাব্লিক ছাৰ্ভিচ কমিছন গঠন কৰিছিল। তদানীন্তন পঞ্জাবৰ লেফটেনেণ্ট গৱৰ্ণৰ ছাৰ চাৰ্লছ আইচিছনৰ পৌৰোহিত্যত এখন আয়োগ গঠন কৰি দিছিল। আইচিছন আয়োগে লোকসেৱা বিভাগটোক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰাৰ বাবে অনুমোদন জনাইছিল। ভাগ তিনিটা আছিল ইমপেৰিয়েল ইণ্ডিয়ান চিভিল ছাৰ্ভিচ, প্ৰভিন্সিয়েল চিভিল ছাৰ্ভিচ আৰু ছাবৰ্ডিনেট চিভিল ছাৰ্ভিচ। প্ৰথমটোত ইংৰাজ ব্যক্তিক আৰু বাকী দুটাত দেশীয় লোকক মকৰল কৰাৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল। ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰে আইচিছন কমিছনৰ পৰামৰ্শাৱলী সম্পূৰ্ণভাৱে মানি লোৱা নাছিল। ১৮৯৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২ জুন তাৰিখে ব্ৰিটিছ সংসদে ইংলেণ্ড আৰু ভাৰততো একে সময়তে লোকসেৱাৰ পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ প্ৰস্তাৱ গ্ৰহণ কৰিছিল যদিও বেয়া পৰিবেশ পৰিস্থিতিৰ অজুহাত দেখুৱাই এই প্ৰস্তাৱ চৰকাৰে কাৰ্যকৰী কৰা নাছিল। ১৯২২ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে লৰ্ড ইচলিংটনৰ নেতৃত্বত ৰয়েল কমিছন অন পাব্লিক ছাৰ্ভিচ গঠন কৰিছিল। কিন্তু এই কমিছনখনেও এই ক্ষেত্ৰত কোনো কাৰ্যকৰী ব্যৱস্থা ল'ব পৰা নাছিল।

মণ্টেগু-চেমচফোৰ্ড প্ৰতিবেদনে ইংলেণ্ড আৰু ভাৰতত একেলগে লোকসেৱাৰ পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাটো চৰকাৰৰ এটা ঘোষিত নীতি বুলি প্ৰকাশ কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে ভাৰতবৰ্ষৰ মুঠ তিনি ভাগৰ এভাগ পদবি দেশীয় লোকৰ দ্বাৰা পূৰণ কৰা হ'ব বুলিও উল্লেখ কৰিছিল। আনকি নিযুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰতিবছৰে শতকৰা ১.৫ ভাগকৈ দেশীয় প্ৰাৰ্থীৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰা হ'ব বুলি জনাইছিল। উল্লেখ্য যে ১৯১৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখনত মণ্টেগু-চেমচফোৰ্ড প্ৰতিবেদনে লোকসেৱাৰ সন্দৰ্ভত বিবেচনা কৰা আঁচনি কেইখন কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছিল।

মণ্টেগু-চেমচফোৰ্ড প্ৰতিবেদন আৰু ১৯১৯ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনৰ নিৰ্দেশনা কাৰ্যকৰী কৰিবলৈ ১৯২৩ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে লী আয়োগ (Lee Commission 1923) গঠন কৰিছিল। লী আয়োগে তাৎক্ষণিকভাৱে ভাৰতবৰ্ষত লোকসেৱা আয়োগ গঠনৰ প্ৰস্তাৱ আগবঢ়াইছিল আৰু ১৫টা বছৰৰ ভিতৰত লোকসেৱাৰ পদবিত ভাৰতীয় লোকৰ নিযুক্তিৰ পৰিমাণ ৫০ শতাংশলৈ বৃদ্ধি কৰিবলৈ উপদেশ দিছিল।

১৯৩৫ খ্ৰীষ্টাব্দত ব্ৰিটিছ সংসদত গৃহীত হোৱা ভাৰত চৰকাৰ আইনখনে

ভাৰতবৰ্ষত যুক্তৰাষ্ট্ৰ গঠন কৰা হ'ব বুলি ঘোষণা কৰিছিল। ভাৰতীয়ৰ হাতত অধিক ক্ষমতা তুলি দিয়াৰ উদ্দেশ্যে প্ৰদেশসমূহত নিৰ্বাচিত চৰকাৰ গঠন কৰাৰ ব্যৱস্থা ৰাখিছিল। এই আইনখনে 'যুক্তৰাষ্ট্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ' আৰু 'প্ৰাদেশিক লোকসেৱা আয়োগ' গঠনৰ প্ৰস্তাৱ দিছিল যদিও প্ৰস্তাৱিত লোকসেৱাৰ নতুন ব্যৱস্থাপনাৰ প্ৰতি শিক্ষিত ভাৰতীয়ৰ মনত কোনো আগ্ৰহ ফুটি উঠা নাছিল। ভাৰতীয়ক নেতৃত্ব দিয়া জাতীয় কংগ্ৰেছেও ভাৰতীয়ক নিৰপেক্ষভাৱে লোকসেৱাত নিযুক্ত নকৰা বুলিহে আপত্তি তুলিছিল।

ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন হোৱাৰ পিছত লোকসেৱাত নিয়োগৰ পুৰণি পদ্ধতিৰ অৱলুপ্তি ঘটিছিল। সৰ্বভাৰতীয় পৰ্যায়ত মুকলি প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰা হ'ল। সৰ্বভাৰতীয় লোকসেৱা আয়োগ আৰু প্ৰাদেশিক পৰ্যায়ত ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ গঠন কৰা হ'ল।

চিত্ৰ : ব্ৰিটিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানি

মূল কথা

- পৰ্টুগীজ নাবিক ভাস্ক'-ডা-গামাই পোন প্ৰথমে ১৪৯৮ খ্ৰীষ্টাব্দত সমুদ্ৰত নৌ যাত্ৰা কৰি দক্ষিণ ভাৰতৰ কালিকট বন্দৰত উপস্থিত হয়। ইয়াৰ দ্বাৰা পাশ্চাত্যৰ লগত ভাৰতৰ জলপথেৰে পোনপটীয়া যোগাযোগৰ সূচনা হৈছিল।
- কেপ্টেইন উইলিয়াম হকিন্স নামৰ ইংৰাজ সদাগৰজনে ১৬০৯ খ্ৰীষ্টাব্দত আগ্ৰাত সম্ৰাট জাহাংগীৰক সাক্ষাৎ কৰিছিল। এয়াই আছিল ইংৰাজৰ প্ৰথম আগ্ৰাত পদাৰ্পণ।
- মোগল সম্ৰাট ফাৰুখছিয়াৰৰ (১৭১৩-১৭১৯) পৰা ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিয়ে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত নিৰ্বিয়ে বেহা-বেপাৰ কৰাৰ অনুমতি লাভ কৰে।
- ৰজা দ্বিতীয় চাৰ্লছে পৰ্টুগীজ ৰাজকন্যা কেথৰিনক বিয়া কৰাই যৌতুক হিচাপে বোম্বাই চহৰ লাভ কৰিছিল।
- ৰবাৰ্ট ক্লাইবে ১৭৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দত পলাচীৰ যুদ্ধত বংগ, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যাৰ নবাব চিৰাজ উদ্দৌল্লাক পৰাস্ত কৰি ভাৰতত ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যৰ লাইখুটা স্থাপন কৰে।
- কোম্পানিৰ আমোলত ওৱাৰেন হেষ্টিংছৰ কাৰ্যকালত ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানি ভাৰতৰ একমাত্ৰ শক্তিশালী পৰিগণিত হৈছিল।
- ১৮৫৭ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২৯ মাৰ্চ তাৰিখে চিপাহী মংগল পাণ্ডেই বেৰেকপুৰ চিপাহী ছাউনীত ইংৰাজ বিষয়াৰ গালৈ গুলিবৰ্ষণ কৰি চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সূচনা কৰিছিল।
- চিপাহী বিদ্ৰোহৰ ফলত হোৱা সাংবিধানিক পৰিৱৰ্তন স্বৰূপে ব্ৰিটিছ সংসদে ১৮৫৮ খ্ৰীষ্টাব্দৰ ২ আগষ্ট তাৰিখে ভাৰত চৰকাৰ আইন প্ৰণয়ন কৰিছিল। এই আইনে ইংলেণ্ডৰ চৰকাৰক পোনপটীয়াকৈ ভাৰত শাসন কৰাৰ ক্ষমতা দিছিল।
- সামাজিক পৰিৱৰ্তন স্বৰূপে ভাৰতীয় সমাজত সামন্ত্যুগীয় স্থবিৰতা আঁতৰি আধুনিক পাশ্চাত্য শিক্ষাৰ প্ৰতি ভাৰতীয়সকল আকৰ্ষিত হৈছিল।
- ১৮৬১ চনৰ ভাৰতীয় পৰিষদ আইনৰ উদ্দেশ্য আছিল ভাৰতীয়সকলক আধুনিক প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ সৈতে চিনাকি কৰা।
- ভাইচৰয় লৰ্ড মেয়'ৰ কাৰ্যকালত গ্ৰহণ কৰা 'বিত্তীয় বিকেন্দ্ৰীকৰণ প্ৰস্তাৱে ভাৰতত স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসন ব্যৱস্থাৰ বাট মুকলি কৰিছিল আৰু লৰ্ড ৰিপণে (১৮৮০-৮৪) এই ব্যৱস্থাৰ কাৰ্যকৰীকৰণ কৰিছিল।
- ১৮৩৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চনতে ভাৰতীয় লোকক শাসনৰ উচ্চ পদবিত মকৰল কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সন্মতি জনাইছিল। ১৮৫৩ খ্ৰীষ্টাব্দৰ চনতে লোকসেৱাৰ বাবে প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ বাবে নিৰ্দেশ দিছিল।
- মণ্টেগু-ছেমচফোৰ্ড প্ৰতিবেদনে ইংলেণ্ড আৰু ভাৰতত একেলগে লোকসেৱাৰ পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাটো চৰকাৰৰ ঘোষিত নীতি বুলি প্ৰকাশ কৰিছিল।

অ নু শী ল নী

অতি চমু/চমু উত্তৰৰ প্ৰশ্ন :

- ১। ভাৰত আৰু পাশ্চাত্যৰ মাজত সাগৰীয় পথ আৱিষ্কাৰ কৰা প্ৰথম পৰ্তুগীজ নাৱিকজন কোন? তেওঁ কেতিয়া আৰু ভাৰতৰ ক'ত পোন প্ৰথমে উপস্থিত হৈছিল?
- ২। জনপথেৰে পৃথিৱী প্ৰদক্ষিণ কৰিবলৈ সমৰ্থ হোৱা ইংৰাজ নাৱিকজন কোন আছিল?
- ৩। ভাৰত ভূমিত পোন প্ৰথমে কোন ইংৰাজ নাৱিকে অনুমতিপত্ৰ লৈ কেতিয়া প্ৰৱেশ কৰিছিল?
- ৪। ইংলিছ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানি কেতিয়া ক'ত গঠন হৈছিল?
- ৫। ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানিৰ ভাৰতত থিতাপি লোৱাৰ দুটা উদ্দেশ্য লিখা।
- ৬। ইংৰাজৰ প্ৰথম বাণিজ্য কেন্দ্ৰটো ভাৰতৰ ক'ত কেতিয়া স্থাপিত হৈছিল?
- ৭। 'ফৰ্ট উইলিয়াম' কি?
- ৮। পৰাধীন ভাৰতৰ ব্ৰিটিছ শাসনৰ সময়ছোৱাক কোন দুটা মূল ভাগত ভগাব পাৰি সময় উল্লেখ কৰি লিখা।
- ৯। 'ভাৰত চৰকাৰ আইন' কোনে কেতিয়া কি উদ্দেশ্যত প্ৰণয়ন কৰিছিল?
- ১০। 'ভাৰতীয় পৰিষদ আইন' কেতিয়া আৰু কি উদ্দেশ্যত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল?

চমু/দীঘল উত্তৰৰ প্ৰশ্ন :

- ১। ইংৰাজে ভাৰতৰ লগত বাণিজ্য চুক্তি কৰিবলৈ কৰা প্ৰচেষ্টা কেতিয়া সম্পূৰ্ণ হৈছিল, তাৰ পদক্ষেপসমূহ সংক্ষেপে লিখা।
- ২। ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে কেনেকৈ ভাৰতৰ তিনিটা মূল স্থানত বাণিজ্য কেন্দ্ৰ স্থাপন কৰিছিল তাৰ তিনিটা মূল কৌশল সম্পৰ্কে লিখা।
- ৩। ভাৰতত ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ পথ সুগম কৰি তোলা ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য ব্যক্তিজন কোন? তেওঁ কি কি কৌশলেৰে ব্ৰিটিছ সাম্ৰাজ্যৰ লাইখুঁটা স্থাপন কৰিছিল চাৰিটা যুক্তিৰে লিখা।
- ৪। চিপাহী বিদ্ৰোহ সৃষ্টিৰ কাৰণবোৰ লিখা।
- ৫। চিপাহী বিদ্ৰোহৰ চাৰিটা উল্লেখযোগ্য ফলাফল উল্লেখ কৰা।
- ৬। 'ভাৰত চৰকাৰ আইন'ৰ জৰিয়তে হোৱা চাৰিটা প্ৰশাসনীয় পৰিৱৰ্তন উল্লেখ কৰা।
- ৭। লৰ্ড কেনিঙৰ দুটা প্ৰধান সংস্কাৰৰ বিষয়ে লিখা।
- ৮। 'ভাৰতীয় পৰিষদ আইন'ৰ দুটা গুণ আৰু দুটা দোষ লিখা।
- ৯। ইংৰাজৰ সময়ত স্থানীয় স্বায়ত্ত শাসনৰ জৰিয়তে হোৱা পৰিৱৰ্তনসমূহ আলোচনা কৰা।
- ১০। অসামৰিক সেৱাত কেনেকৈ ভাৰতীয়সকল অন্তৰ্ভুক্ত হৈছিল? এই সেৱাৰ বিকাশ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।
- ১১। ব্ৰিটিছ অধীন ভাৰত আৰু স্বাধীন ভাৰতৰ অসামৰিক লোকসেৱা সম্পৰ্কে তিনিটা পাৰ্থক্য উল্লেখ কৰা।